

VIRTUAL-MULOQOT JARAYONIDA SHAXS KOMMUNIKATIV XULQ-ATVORINING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Raimdjanov M.T.

Alfraganus university

Pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: internet-tarmog'i, xulq-atvor, spiral, kognitiv buzilish, virtual muloqot.

Ключевые слова: интернет-сеть, поведение, спираль, когнитивные искажения, виртуальное общение.

Key words: internet network, behavior, spiral, cognitive impairment, virtual communication.

Bugungi kunda virtual olam hamjamiyati rivojlanib, kundan kunga o'zining keng imkoniyatlari bilan foydalanuvchilar sonini ortishiga muvaffaq bo'lmoqda. Shunday ekan insonlarning internet-tarmog'idagi kommunikativ xulq-atvori tuzilmasining mavjud psixologik mulohazalari ko'rib chiqar ekanmiz xususan, L.D. Demina, I.M.Ralnikovalarning axborot kontentini qabul qilishning kognitiv tarkiblari izlanishlariga e'tibor qaratamiz. Kognitiv munosabatlar, mualliflarning fikriga ko'ra, quyidagi mezonlar bo'yicha tasniflanadi: axborotni bloklash yoki buzish; axborotni qayta ishlash bilan bog'liq va ijtimoiy imkoniyatlar; inson uchrashayotgan to'siqlarning sabablari va xususiyatlari.

Mazkur mezonlardan kelib chiqib, mualliflar axborotni qabul qilish jarayonida shaxsni psixologik himoya qilishning quyidagi tipini taklif etishadi:

- inson tomonidan axborot berish xususiyatlarini belgilaydigan himoya;
- birlamchi ilmiy psixik ko'rsatkichlar bilan bog'liq himoya qilish;
- inson tomonidan axborotni qabul qilish bilan bog'liq himoya qilish,

Insonlarning kommunikativ xulqining bilimli tarkibini tadqiqot doirasida mazkur xulosalar eng dolzarb hisoblanadi. Biroq, olimlarni tadqiqot doirasida internet foydalanuvchilarning kognitiv o'rnatilishining variativligini tahlil qilish qoldi, bu muammolarni ochiq qoldiradi.

Shaxsiy axborotni qabul qilishning siyosiy modeli – E.Noel-Noyman “So’zsizlik spirali” modeli inson tomonidan axborot yetkazish xususiyatlarini belgilaydigan himoya namunasi bo’lishi mumkin. Spiralning oxirida rad etilishidan xavotir tufayli o’z fikrlarini bildirmaydigan odamlar bor. Tadqiqotchining fikricha, odam va jamiyat o’rtasidagi qarashlar qanchalik ko’p bo’lsa, spiralning oxirida bo’lish ehtimoli shunchalik katta bo’ladi.

E.Noel-Noyman fikricha, izolyatsiya qo’rquvi ushbu spiralning aylanishini boshlaydi, ko’pchilikni ularning qarashlari va fikrlariga ta’sir ko’rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlarda har qanday insonlarni mashxur qilish, salbiy memlar yaratish, internet-forumlar, guruhlar va boshqalarni qo’llab-quvvatlanganligi misol bo’lishi mumkin.

Tadqiqot doirasida E. Noel-Noyman konsepsiyasi tahlil qilish uchun dolzarb hisoblanadi, shuningdek, muallif tomonidan nafaqat kognitiv, balki kommunikativ xulqning affektivli tarkibi ham qismdan tasvirlangan: ma’lumot bilim beruvchi ko’nikmalarnin mavjudligi internet-maydonda kommunikatsiya olib borish xususiga ta’sir qiladi. Muallif tomonidan izolyatsiya tadqiqoti doirasidagi kommunikatsion harakatlar tasvirlanadi, shu bilan birga, biz kognitiv buzilishlar va ularning o’rnatilishini internet-foydalanuvchining kommunikativ ko’nikma, psixik holatlari bilan bog’liq bo’lish extimolini o’rganmoqdamiz.

Birlamchi ilmiy psixik ko’rsatkichlar bilan bog’liq va inson tomonidan axborotni qabul qilishni ta’minlaydigan himoya mexanizmlariga Overton sotsiologik modeli misol bo’lishi mumkin. D. Overtonning mulohazasi ijtimoiy qadriyatlar va jamoat ma’naviyatidan kelib chiqqan holda internet-yangiliklar, ijtimoiy tarmoqlarda fikr shkalasi chegaralarining izlanishini tadqiq etishdan iborat. Ma’lumki, ma’lumot ham real maydonda, ham internet-maydonda sub’yektiv toifadan iborat. Kommunikativ xulq-atvorning yo’nalishini tadqiqotida mazkur model dolzarb bo’ladi, chunki biz “maqbul – qabul qilinmaydigan” toifasi destruktiv kommunikanttar o’rtasida eng labil bo’lishini taxmin qilamiz.

D.Overton ta’kidlaganidek, axborot maydonida (siyosiy, etnik va boshqa) uchrashuv erkinlik darajasi bo’lib, uni tadqiqotchi ijtimoiy-jamoat institutlarini reglamentlash darajasi bilan bog’lagan. D.Overton modeliga ko’ra, umumiy e’tirof etilgan qarashlar joriy normani tashkil etadi, boshqa qarashlar esa yo’l qo’yiladigan qarashlar diapazoniga kirishi yoki kirmasligi mumkin. D. Trevino o’z mehnatlarida fikrlanmaydigan, radikal, maqbul, aqlli, standartli, amaldagi norma ko’rinishlarini baholash uchun shkala taklif etdi.

D.Trevino axborot maydonida taqdim etilgan g’oyalarni «maqbul « deb hisoblashni taklif etgan. Qabul qilinadigan fikrlar axborotlarni qabul qilish

xavfsiz degan mulohazani ilgari suradi. Mazkur fikrga tayangan holda ta'kidlash kerakki, qidiruvchi kontent foydalanuvchilarda ko'plab salbiy emotsiyalarni paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Jamoat tomonidan qabul qilinayotgan g'oyalar tashqarisidagi g'oyalarni qo'llab-quvvatlash, D.Overtoneining fikriga ko'ra, inson uchun xavfli hisoblanadi. D.Overtonga ko'ra, axborot maydonida yangi g'oyalar yaratilishi muhokama oynasining ko'chirilishi bilan belgilangan. O'z navbatida, muhokama oynasining ko'chirilishi radial bo'lmasdan oldin hisoblangan g'oyalarni ochiq muhokama qilish imkonini beradi. Yangi ma'lumotlarni qabul qilish to'g'risidagi yuqorida qayd etilgan mulohazani e'tiborga olib, virtual maydonda axborotni yangilash tezligi real ma'lumotga nisbatan ko'p ekanini hamda, internet-provokatorlarning harakatlari yetarlicha turli ekanini ta'kidlash lozim.

Kognitiv o'zgarishlarni ta'kidlab, A.A. Aleksandrov har bir kognitiv buzilish ma'lumotni qayta ishlash usulini aniqlashga va natijada paydo bo'ladigan xulq-atvorga ta'sir qiluvchi o'z dasturiga ega ekanligini takidlaydi. Xavotirli alomatlar uchun, masalan, «omon qolish» dasturi mumkin, bunda shaxs barcha ma'lumotlardan «xavf signallari» ni tanlaydi va «xavfsizlik signallari»ni sezmaydi. A. A. Aleksandrov ta'kidlashicha, kognitiv buzilishlar xulq-atvor reaksiyalaridagi og'ishlar, shaxsning noto'g'ri qarashlari va stereotiplari bilan belgilanadigan axborot tarkibini idrok etishdir. Shaxsning kognitiv buzilishlari odam bilish sxemalaridagi disfunktsional fikrlardan kelib chiqib shakllanadi.

Haselton M. G ta'kidlashicha, kognitiv buzilishlar shaxs tomonidan axborotni qayta ishlashning adaptiv imkoniyatlaridan iborat, Bless H., Fiedler K. esa kognitiv buzilishlarni ma'lum bir kognitiv mexanizmlarning shakllanmasligi natijasi deb biladi.

Kommunikativ xulq-atvorning tarkibiy qismlarini o'rganish doirasida biz Internetfoydalanuvchilarining motivatsiyasi, psixologik xususiyatlari va ularning faoliyati bo'yicha tadqiqotlarni qayd etdik. Virtual makonda motivatsiyaning zamonaviy kontseptsiyalarining eng dolzarblari A.I.Luchinkinaning mulohazasidir. Zamonaviy tushunchalarning eng dolzarblari shunday qilib, tarmoqda foydalanuvchi haqiqiy va virtual makonda amalga oshirish uchun mavjud bo'lgan motivlarga ega; Internet makonidan tashqarida amalga oshirish qiyin bo'lgan yoki umuman Real makonda mavjud bo'lmagan motivlar. virtual makonda motivatsiya-bu A.I.Luchinkinaning kontseptsiyasi. Muallif tarmoqda bo'lish sabablarini ko'rib chiqishni taklif qiladi, ularning har biri kommunikativ xulq-atvorning o'ziga xos xususiyatlariga ega.

Foydalanuvchiga xos bo'lgan motivlar orasida faqat virtual makonda iste'molchi va ijodiy motivlar qayd etiladi. Iste'molchi motivlari orasida quyidagilar aniqlanadi: Foydalanuvchining turli xil geografik joylardan bir nechta foydalanuvchilar bilan aloqa qilish istagida, suhbatdoshlarni tanlash uchun foydalanuvchi tomonidan yaratilgan mezonlar mavjudligida ifodalangan belgilangan mavjudlik motivi; mavjud qahramon nomidan aloqada ifodalangan rolga mujassamlanish motivi. A. I. Luchinkinaning fikricha, iste'molchilarning past motivatsiyasi Internet-sotsializatsiyaning deviant yo'nalishini ko'rsatishi mumkin.

Iste'molchi motivlari orasida foydalanuvchining shaxsiy sahifasida, Internet-resurslarida ma'lumot tarqatish istagi bilan tavsiflangan hissa motivini ajratib ko'rsatish mumkin. Shaxsiy makon motivi foydalanuvchi tomonidan alohida virtual dunyoni yaratishni, shuningdek, xabarlar, devor, shaxsiy sahifaga kirishni cheklashni o'z ichiga oladi. A. I. Luchinkinaning so'zlariga ko'ra, replikasiya motivi foydalanuvchi tomonidan mualliflik obrazini, qahramonni yaratishda, shuningdek, bir vaqtning o'zida bir nechta virtual hayotning yashashida namoyon bo'ladi.

Bizning tadqiqotimiz doirasida motivlarning ushbu tasnifi etakchi rol o'ynaydi, chunki bu nafaqat tarmoqda bo'lishning asosiy sabablarini, balki ushbu motivlarni Internet foydalanuvchilarida tahlil qilish mezonlarini ham ko'rib chiqishga imkon beradi.

Ishbilarmonlik motivatsiyasi professional aloqani, ish vositasi sifatida axborot tarkibidan foydalanishni o'z ichiga oladi. Kommunikativ xatti-harakatlarning kognitiv motivatsiyasi, muallifning fikriga ko'ra, bir holatda yangi ma'lumotlarni o'rganishga, ikkinchisida yangi aloqalarni izlashga, fikr almashish, bilim almashish uchun tanishishga yo'naltirilishi mumkin. Kognitiv muloqotning muhim xususiyati shaxslararo o'zaro munosabatlarga tez-tez intilishdir.

Hamkorlik motivatsiyasi boshqa suhbatdoshlarga yordam berish istagida namoyon bo'ladi. A.E.Voyskunskiy ta'kidlaganidek, ushbu motivatsiyaga ega foydalanuvchilar ko'pincha tan olinishga, «elita» hamjamiyatiga qo'shilishga intilishadi. Ushbu motivatsiyaga ega foydalanuvchilar, shuningdek, sheriklik, o'zini tasdiqlash motivlariga ega. O'z-o'zini anglash motivatsiyasi bilan, muallifning fikriga ko'ra, o'z-o'zini rivojlantirish istagi xarakterlidir. Ko'pincha, bunday foydalanuvchilar sheriklik, o'zini-o'zi tasdiqlash, aloqa motivlari bilan ham ajralib turadi. Ushbu foydalanuvchilar ko'pincha ijtimoiy yo'naltirilgan.

Dam olish motivatsiyasi Foydalanuvchining tematik va tematik bo'lmagan suhbatlar, bloglar, forumlarda muloqot qilish istagida namoyon

bo'ladi. Affiliatsiya, o'zini o'zi tasdiqlash motivlari, shuningdek, kognitiv va kommunikativ motivlar mavjudligi qayd etilgan. Affiliatsiya motivi Foydalanuvchining o'z ijtimoiy guruhini izlash, undagi o'rmini aniqlash istagini anglatadi. Ushbu motivatsiyaga ega odamlar ko'pincha hissiy muloqotga qaratilgan.

A. E. Voyskunskiyning so'zlariga ko'ra, o'zini tasdiqlash motivatsiyasi foydalanuvchi faoliyatining turli turlarida namoyon bo'ladi: onlayn muloqotdan tortib, kasbiy faoliyat tizimini qurishgacha. Ushbu guruh foydalanuvchilari ta'kidlaganidek, Internet shaxsni rivojlantirish makonidir. Kommunikativ motiv insonning boshqa faoliyat turlaridan sezilarli darajada oshib ketadigan tez-tez virtual muloqotga bo'lgan istagi bilan tavsiflanadi. Muallif ta'kidlaganidek, ushbu motivatsiyaga ega foydalanuvchilar aloqa etishmaydi.

A. E. Voyskunskiy tomonidan taklif qilingan tarmoqdagi kommunikativ xulq-atvor tipologiyasining dolzarbligi va ahamiyatini tan olib, zamonaviy onlayn muloqotga xos bo'lgan ba'zi xususiyatlar etarlicha o'rganilmaganligini ta'kidlaymiz. Masalan, tadqiqotchilar kommunikativ xulq-atvorning buzg'unchi turlari, foydalanuvchini boshqa foydalanuvchilarga nisbatan o'rnatish, umuman aloqa, ko'rib chiqish doirasidan tashqarida qolishdi.

A. E. Voyskunskiy tomonidan taklif etilgan yo'nalishlardan tashqari, kommunikativ xulq-atvorning affektiv tarkibiy qismini tahlil qilish urinishlari emotsialar tadqiqotlarida aks ettirilgan. Virtual makonda nutqning muhim xususiyati uning hissiy holatlarni ifodalash uchun ishlatiladigan grafik tarkib bilan to'yinganligi edi. Ta'kidlanganidek, Internet makonida emotsialar paydo bo'ldi-his-tuyg'ularni ifodalovchi grafik belgilar lug'atlari. Bunday belgilar barcha foydalanuvchilar uchun universaldir, lekin har doim ham foydalanuvchining haqiqiy hissiyotiga mos kelmaydi.

Tadqiqotchining fikriga ko'ra, kommunikativ emotsialar xulq-atvorning kognitiv tarkibiy qismi insonning kognitiv tajribasini o'z ichiga oladi: avtorefleksiya, kommunikativ kodlar, kommunikatorning kognitiv va kommunikativ xususiyatlarini tan olish, afsonalar va xurofotlar, stereotiplar va e'tiqodlar. P.Honey ta'kidlaganidek, muloqotning muvaffaqiyati kommunikatorlarning kognitiv xususiyatlarining mosligiga bog'liq. Shuni ta'kidlash kerakki, bizning tadqiqotimiz doirasida biz aks ettirish tadqiqotining asosi sifatida shaxsiy (umumiy psixologik) yondashuvni olamiz. Ushbu yondashuv aks ettirishni shaxslararo o'zaro ta'sir jarayonida shaxsning munosabati va xulq-atvori repertuarining kengayishi sifatida o'rganishni o'z ichiga oladi, bu esa ushbu hodisani kognitiv ga qaraganda ko'proq ta'sirchan tarkibiy qism sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Shunday qilib, Internet aloqasining psixologik tadqiqotlarida ko'pincha aloqa maydoni, vaqti tahlil qilinadi, kommunikatorlar soniga e'tibor qaratiladi, psixologik tarkibiy qismlar esa etarli darajada ko'rib chiqilmaydi. Biroq, virtual makonni o'rganish doirasida ko'pincha ma'lumotlar bilan o'zaro ta'sir qilish xususiyatlari tavsiflanadi. Aslida, olimlar konstruktiv fikrlarda yoki afsonalarda ifodalangan shaxsda paydo bo'ladigan kognitiv munosabatlarni tahlil qiladilar. Shu bilan birga, mifologizatsiya kognitiv munosabatlarning buzilishi bilan bog'liq. Biroq, kognitiv munosabat, buzilishlarni tipologizatsiya qilish o'rganilmagan bo'lib qolmoqda, shuningdek, Internet makonida shaxsning kommunikativ xulq-atvorning yaxlit rasmini shakllantirish uchun affektiv va motivatsion tarkibiy qismlar bilan bog'liqlik o'rganilmagan.

Adabiyotlar:

1. Демина, Л. Д. Психическое здоровье и защитные механизмы личности - Алтай: Изд-во Алтайского государственного университета, 2000. - 123 с
2. Noelle-Neumann, E. The Spiral of Silence: Public Opinion-Our Social Skin. - Chicago: University of Chicago Press, 1993. - 282 p.
3. Russell, N. An Introduction to the Overton Window of Political Possibilities The Mackinac Center for Public Policy. - 2006. - Access mode: <https://www.mackinac.org/7504>
4. Александров, А. А. Интегративная психотерапия. СПб: Питер, 2009. -352с.
5. Bless, H., Fiedler, K. Social Cognition: How Individuals Construct Social Reality. London: Psychology Press, 2004. - 125 p.
6. Haselton, M. G. Error management and the evolution of cognitive bias. Social Thinking and Interpersonal Behavior. - 2012. - Pp. 45-64.
7. Лучинкина, А. И Психологический анализ отклонений в процессе ин-тернет-социализации личности. Гуманитарные науки. - 2016.-№ 1 (33). - С. 54-62.
8. Арестова, О. Н. Коммуникация в компьютерных сетях: психологические детерминанты и последствия. Вестник Московск. ун-та. Психология. - 1996. - № 4. - С. 14-20.
9. Honey P. Face to Face: Business Communication for Results. - Gower: Gower Publishing Ltd, 1988. - 200 p.

РЕЗЮМЕ

Ilmiy maqolada virtual-muloqot jarayonida shaxs kommunikativ xulq-atvorining psixologik mexanizmlari xorij olimlari tomonidan berilgan takliflari yoritib berilgan bo'lib, bundan tashqari muallif o'zining mulohazalari bilan izohlagan.

РЕЗЮМЕ

В научной статье освещены предложения зарубежных ученых о психологических механизмах коммуникативного поведения личности в процессе зрительно-коммуникативного общения, которые, кроме того, автор разъяснил своими рассуждениями.

SUMMARY

In the scientific article, the psychological mechanisms of personality communicative behavior in the process of virtual-communication are highlighted by proposals made by foreign scientists, in addition, the author explained with his comments.